

УДК 821.2-312.6Дімаров

ХУДОЖНЯ СВОЄРІДНІСТЬ ПОВІСТІ-ТЕТРАЛОГІЇ А. ДІМАРОВА «НА КОНІ І ПІД КОНЕМ»

Тетяна Соцька, методист

*Будинок дитячої та юнацької творчості
Іллічівської міської ради Одеської області
stanysha@ukr.net*

Стаття присвячена аналізу веселих і оптимістичних, блискучих за формою та за змістом екзистенційно вагомих творів «дитячого» циклу Анатолія Дімарова, що активно резонують в духовному просторі не тільки України, але й далеко за її межами. Саме тому спеціальне вивчення творчості знаного письменника — чарівника українського Слова — в такому сегменті, як тетралогія «На коні і під конем», заслуговує на спеціальне вивчення. Увага зосереджується на з'ясуванні своєрідності художнього мислення автора, виокремленні стильової специфіки, дослідженні аспектів жанрово-композиційних особливостей, як екстравертних і інтровертних форм психологізму.

***Ключові слова:** повість-тетралогія, жанрові та композиційні особливості, форми психологізму, стильова специфіка.*

За своє життя Анатолій Дімаров написав безліч романів, повістей, оповідань, етюдів, казок для дітей. Його мудрі та світлі книги стали улюбленими для багатьох поколінь удячних читачів. Вихід кожного з його творів ставав подією в літературному житті. Особливо пам'ятні серед них — «І будуть люди», «Ідол», «Біль і гнів», «Сільські історії», «Містечкові історії», «Міські історії», «В тіні Сталіна», «Самосуд» і чимало інших. Літературні критики називають його Патріархом української літератури, неперевершеним майстром прози.

Письменник пройшов важкий життєвий шлях: пережив голодомор, колективізацію, воював на фронтах Другої світової війни, де був поранений, партизанів, у радянські часи зазнав партійно-ідеологічного тиску. Історію свого життя, переживань, глибинне розуміння людини, проблем сучасності письменник правдиво відобразив на сторінках своїх книг: «Описати все, як воно було, показати так, як Бог намалював», — ось кредо митця [13, с. 28]. Твори Анатолія Дімарова випромінюють добротворче начало, людяність, милосердя, поривання до високого й світлого. Цінність літературної спадщини митця полягає у художньо переконливому зображенні людини в контексті і відтворенні духовного багатства народу, непримиренності до

несправедливості, до приниження людської гідності в умовах тоталітарного суспільства.

Практичне значення цієї наукової студії зумовлене потребою вивчити творчість А. Дімарова в школах, сприяти зацікавленню молоді його естетичними здобутками та сугестивним впливом на формування особистості та гуманізації суспільства.

Останнім часом про А. Дімарова та його прозу написано багато й багатьма: літературними критиками, дослідниками сучасного літпроцесу, журналістами, друзями-письменниками, які застосовували різноманітні літературознавчі та літературно-критичні жанри щодо осмислення творчості митця. Але досі мало уваги приділялось фундаментальному аналізу низки окремих творів, зокрема творів для дітей. Тому наша робота присвячена вивченню саме одного із сегментів творчої палітри письменника — тетралогії «На коні і під конем». Про повість «На коні і під конем» ідеться у рецензіях А. Погрібного «Нужны ли детям испытания?» [10], В. Сиротенка «Авторська позиція в повістях А. Дімарова» [12], а також у ювілейній статті А. Костенка «Своя дорога, свій голос» [8]. Грунтовною і цінною є методична праця Т. Яценко «Особливості вивчення повісті А. Дімарова «Блакитна дитина» в 7 класі» [14]. С. Ленська в роботі «Дитячий світ Анатолія Дімарова (за повістю «На коні і під конем»)» [9] з'ясувала композиційну будову та частково досліджувала проблематику тетралогії. І все ж залишається важливою проблема конкретного аналізу і з'ясування поетологічних аспектів тетралогії.

Відомо, що жанр — це рід твору, що характеризується сукупністю формальних і змістовних особливостей. Автор визначив жанр твору «На коні і під конем» як повість-тетралогія. І за широтою охоплених подій вітчизняної історії 1920–1930-х років твір справді відповідає жанровому визначенню.

Авторський заголовок — «На коні і під конем» — образ-концепт, що несе інформацію про художній задум твору і психологію головного персонажа Толика, який часто бував як на коні, так і під конем. Головний герой, який носить ім'я і печать долі автора, постає спершу як маленька людина, народжена для прекрасних справ, яка прагне розкрити свої потенційні здібності і можливості, часто потерпає від невдач та несправедливостей.

Інтегральну єдність тексту значною мірою забезпечує його композиційна структура. «Основне художнє призначення композиції

полягає в тому, щоб підпорядкувати співвіднесеність, взаємозв'язок усіх складових елементів зображення у творі меті послідовного, якомога повнішого і глибшого розкриття його змісту, створення в читача відповідного авторському задумові емоційного враження» [2, с. 241]. Фрагментарна, нелінійна композиція твору «На коні і під конем» суголосна з імпресіоністичністю письма, підпорядкована його меті — відобразити процес становлення особистості у найвиразніших картинах дитячих історій.

Зовнішня формальна структура тексту, що втілюється у композиції, за М. М. Бахтіним, «служе способом фрагментарного поділу смислу за допомогою композиційних одиниць» [1, с. 171]. Таку закономірність спостерігаємо у прозі А. Дімарова, визначаючи в тетралогії межі кожної композиційної одиниці, виділено чотири частини, в яких у хронологічній послідовності, за допомогою логічних зв'язків, відповідно до змісту, об'єднуються окремі завершені епізоди-оповідання. Елементи сюжетів кожного з них розміщені у традиційному порядку (експозиція, зав'язка, розвиток дії, кульмінація, розв'язка). Здебільшого це односюжетні епізоди-оповідання «Двадцять копійок», «Не хочу раю», «Ми вступаємо у восьмий» та інші.

Змістове наповнення твору, тобто його внутрішню композицію, характеризують композиційні точки зору. Так, головна ідея в тексті актуалізується оцінкою зображеної дійсності від імені автора та головного героя твору і втілює загальну систему світосприйняття. Особливості мовлення героя на лексичному та синтаксичному рівнях визначають його світогляд та реалізують фразеологічну точку зору. Жива, максимально наближена до народної, мова твору робить художній текст по-справжньому читабельним. Адже А. Дімаров умів писати так, щоб легко читалося: «Іноді доводиться по десять разів переставляти слова у реченні. Мучусь, доки не розставлю все саме так, як треба. *Щоб працювала магія слова, щоб було передано певний неповторний настрій*» [4] (курсив мій. — Т. С.).

Лексичний склад циклу повістей різноманітний: щоб підкреслити гостроту сюжету, відобразити психологічні портрети героїв, широко використовуються слова та вислови радянсько-імперського штибу («настоящее, прошедшее і будущее», товарищей, мужеский пол (рос.); «Маскуліnum, фемініnum, нойтруm» (нім.) — іноземні поряд з українськими словами. А книжкова, наукова лексика сполучається з розмовною, просторічною (на ослоні, полумисок, гепнулаь, всень-

ке село, чували, карнавка). Наприклад: «...таємничих африканських пігмеїв, про казкову Індонезію, всяїну тисячолітніми храмами, про тропічні ліси Амазонки, в яких ще не ступала людська нога, про мандрівку Арсеньева по Уссурійському краю» [5, с. 91]; «Сократ! Діоген», «аеродроми, стратосфера».

Сприймати подію, пейзаж, інтер'єр через призму авторського бачення та з позиції головного героя допомагає просторово-часова точка зору. Взаємодія між персонажами висвітлюється на фоні конкретного місця. Перебіг подій, пригодницькі ситуації відбуваються протягом певного часу, в конкретному місці: «А у Вінниці повели одразу ж на вузькоколіїку, посадили в маленькі вагончики та й повезли на Вапнярку. З Вапнярки рушили вже пішака на Дзигівку» [5, с. 269]; «...в Могилеві-Подільському, за кілометр од переправи через Дністер» [5, с. 304].

У повісті використано значну кількість фабульних елементів (портрет, монолог, пейзаж, інтер'єр, назва твору, вставні епізоди). Значну композиційну роль у тетралогії відіграє діалог. За його допомогою динамічно й експресивно розвиваються події, розкриваються характери та внутрішній світ героїв: «Коли я (Мати Толика. — Т. С.) була маленька, учителі не могли мною нахвалитися.

— Ні, у мій час таких, як ти, дітей не було! Були діти, як діти, а не такі шибеники, як ти! Хоч на ланцюг тебе припинай!» [5, с. 102].

Серед головних функцій композиції є систематизація й організація форми та змісту тексту. За допомогою такого композиційного прийому, як протиставлення, автором реалізується цілісність тексту: «Була шойно освітлена сонцем, а це ступила у тінь» [5, с. 229]; «Отак воно завжди: задумаєш хороше, а виходить зовсім навпаки!» [5, с. 52]; «Згодом я переконався, що легко було говорити, та нелегко робити» [5, с. 42]; «Марили водою. Темною колодязною водою, світлою джерельною водою, од якої судомить у зубах, водограями, ріками води... Натомість виникали потріскана сіра земля, сухі стебла пшениці: жорстока реальність, од якої можна було збожеволіти...» [5, с. 314].

А. Дімаров протиставляє героїв оповідання «Непорочний отрок»: «...жінки, всі як одна, в біленьких хустинах, від чого обличчя їхні здавалися ще темнішими та скорботнішими. Побожно склавши на грудях натруджені руки», а навпроти них «...возсідала «божа людина». Це був огрядний чолов'яга з смоляною бородищею, рум'яними, як наливні яблука, щоками і товстими червоними губами» [5, с. 45]. Для

підкреслення найважливіших ідей тексту використовуються повтори окремих фраз, слів: «Переконавшись», «Після того я прийшов до твердого переконання» (Непорочний отрок), «Згодом я переконався» (Свищик), «Був переконаний» (Образа); «в той час», «на той час».

У підґрунті повісті-тетралогії «На коні і під конем» постає автобіографічне начало, що вияскравлює далеке, неповторне дитинство митця. З канви свого життя письменник вибрав найяскравіші, найхарактерніші події, епізоди і художньо їх осмислив. Те, що найбільше врізалось у пам'ять, автор доносить до читачів не тільки чесно, відверто, щиро та весело, але передусім художньо переконливо.

З повісті «Прожити й розповісти» відомо, що народився А. Дімаров «в сім'ї гречкосія Гарасюти Андроніка Федоровича» [3]. Батько був роботящою, глибоко віруючою людиною, дуже любив своїх синів од другого шлюбу Толика та Сергійка. Але у 20-ті роки Україна потерпала від тоталітарного режиму, а тому доброго, порядного господаря радянська влада, визнавши куркулем, репресувала. Так сталося і з батьком А. Дімарова, який, щоб не завдати шкоди своїй сім'ї, змушений був утікати з дому та довгі роки переховуватися. Важка доля лягла на плечі матері письменника. Заради дітей Марія Олексіївна залишила рідні місця, «поміняла старі наші метрики на нові, у яких ми були вже не Гарасютами, а Дімаровими (мамусіне прізвище, коли вона була дівчиною), і не Андроніковичами, а Андрійовичами» [7]. Сім'я Гарасютів була зруйнована, як і тисячі інших по всій багатостраждальній Україні. Ці особисті рефлексії проглядають у тетралогії.

А. Дімаров розпочинає твір з казки про чарівний місточок, який «провисав над безоднею», з яким автор порівнює своє життя: «Я теж стою над таким урвищем, і по той бік — прожиті мною роки» [5, с. 5]. «Через місточок» — так поміновано першу частину тетралогії, яка присвячена ранньому дитинству автобіографічного героя. Саме тому постає така картина: надворі зима. Мати п'ятирічного Толика та дворічного Сергійка, сільська вчителька, йде на роботу. Діти, залишаючись самі, припадають до віконечка, чекають на стомлену маму. Їм здається, що хтось великий і патлатий ховається під лавою. Толик розуміє, що він старший і повинен захищати свого братика. Тож дістає шаблюку і вбиває уявне страховисько та вкладає Сергійка спати. Одна за одною у творі постають пригоди, через які проходять герої. І саме пам'ять є тим місточком, що пов'язує героя з автором, з прожитими роками.

У «Блакитній дитині» яскраво і повнокровно автор розкриває шкільні будні (з п'ятого по сьомий клас) звичайного хлопця, який не був янголом, але за розвагами та бешкетами він помічав у житті важливі речі й цінував їх: любов до матері, молодшого брата Сергійка та друзів, з якими пройшли дитячі роки. Не менш переконливо представлено подальше навчання, коли після закінчення семирічки Толик змушений був їхати за тридцять кілометрів до міста. Його навчання з восьмого по десятий клас є змістом третьої частини повісті «Маскуліnum, фемініnum, нойтруm». Автор з гумором осмислює свій досвід дорослішання, який не був безхмарним.

На зміну «блакитному дитинству», рокам навчання в школі приходить зрілість. Служба в армії, ситуації, які траплялись з головним героєм, серйозно, але з гумором відображені в четвертій частині «Ать-два!». Юність, обпалена Другою світовою війною, яка одразу ж примусила хлопців подорослішати, представлена у фіналі твору під назвою «Замість епілогу. Граната». Автор майстерно розповів про перші тижні війни, коли загинув його товариш, а він сам дивом залишився живий.

Засоби психологізації у тетралогії «На коні і під конем» підпорядковані двом формам — екстравертній та інтравертній, завдяки яким А. Дімарову вдалося зобразити діалектику життя своїх героїв і обставини, в яких сформувалася їх психологія і здійснюються вчинки. Яскравим прикладом є оповідання «Непорочний отрок», «Домна Данилівна, я, цап і Федько», «Одвійки», в яких письменник зображує своїх персонажів діалектично: такими, якими вони є насправді, з їхніми негативними і позитивними рисами. Автор не описує зовнішність героїв, а зображує їх поведінку, зверхнє ставлення до людей. «Божа людина» (чоловік, який приїхав «релігійно просвіщати» селян. — Т. С.) обманювала людей: з допомогою Толика провіщала «настоящее, прошедшее і будущее». «Домна Данилівна (господиня, в якій квартирували підлітки. — Т. С.) діставала по магазинах різний крам, а потім перепродувала з-під поли на базарі. ...вишукувала все нові джерела збагачення» [5, с. 182], заставляла Толика і Федька, які квартирували в неї, важко працювати. Натомість хазяйські харчі, за які заплатили матері хлопців, виявилися вельми мізерними: «нужденні порції, тарілки такі мілкі, що й ложки не втопиш... котлети ж як п'ятаки. — Їжте, хлоп'ята, та поправляйтеся, — зітхає, розчулена власною щедрістю» [5, с. 182]. Улеслива тітка Васютиха, яка не втом-

лювалася вихваляти Толика перед мамою, яка після кожної розмови здавалася ще приємнішою, насправді виявилася жадібною та недобропорядною людиною.

Показуючи низку подій із життя героїв, А. Дімаров дає можливість читачеві скласти їх психологічні портрети. Об'єктом спостереження й дослідження він обирає людську душу, її стан, порухи в тих чи інших обставинах. Авторові вдалося повноцінно реалізувати багатючий запас спостережень, роздумів, вражень. Таким є епізод «Анжеліка Михайлівна, птах Фенікс, фізкульт-ура і кишенькова артилерія», в якому автор переходить від фізичної характеристики до психологічної. Прозаїк тонко і точно передає швидко зміну психологічного портрета героїні, відчуттів, душевних станів людини: «Побачивши нас, Анжеліка Михайлівна одразу спохмурніла. Була щойно освітлена сонцем, а це ступила у тінь. ...Невже це вона? Наша завжди усміхнена, завжди весела Анжеліка Михайлівна з її дзвінким, як пісня, голосом? ...Анжеліка Михайлівна обриває його сердито і владно. Не потрібні мені ваші пробачення! — вибухає вчителька. Обличчя її береться плямами, стає гостре й зле» [5, с. 229]. Анжеліка Михайлівна не хоче чути пояснень дітей, «саркастично всміхається», не хоче з ними розмовляти. Діти, які дуже поважають та люблять свою вчительку, отримують важку психологічну травму. Розкриваючи внутрішній світ героїні, роздвоєнність її душі, бо за маскою добропорядної вчительки криється неординарна людина, яка, не задумуючись, убиває віру дітей у справедливість, письменник наголошує на одвічних моральних цінностях.

Змальовуючи психологічні портрети героїв, Дімаров підводить читача до науки пізнання людської природи. На противагу молодій учительці Анжеліці Михайлівні по-іншому поводить себе Марія Федорівна. «В неї був старечий надтріснутий голос, вона трохи сюсюкала, деформована постать її зовсім не пасувала до тих високих емоцій, про які йшлося в поезіях». Але діти «не помічали того нічого», їх вразило те, скільки віршів знає вчителька напам'ять, та ще й «яких віршів». Завдяки Марії Федорівні діти «відкривали для себе нового Шевченка і Лесю Українку, нового Рильського, Сосюру, Тичину» [5, с. 231].

Застосовуючи контраст, А. Дімаров показує, що зовнішня ввічливість і тактовність іноді може бути показною, а не справжньою: лише задля того, щоб справити на оточуючих добре враження. Так, зовні уважна людина Анжеліка Михайлівна приховує своє байдуже ество. Буває і навпаки, коли добра і милосердна людина виявляє свою чуй-

ність і турботу без показухи: тітка сторожиха: «...дітям їсти нічого. Тілігенція драна!»

Психологічно тонко виписано і характер помкомвзводу, під началом якого довелося служити молодому солдатату, який «чомусь уважав, що солдата треба тримати у заячій шкурі» [5, с. 276]. Але, як згадує автобіографічний герой, зовсім іншою людиною був командир взводу: «За весь час служби ми так і не почули, як він кричить. А не кричати на нас не зміг би й святий» [5, с. 279].

Вражає глибокий психологізм твору, за допомогою якого автор передає повну картину тяжкої епохи. Рефлексії автора і героя подаються через призму дитячого сприйняття болю не лише фізичного, але й морального — болю жорстокої моральної несправедливості: «Я раптом побачив свої та Сергійкові блаженські штанці, і черевики, почищені сажею, і мамине простеньке плаття, порівняв усе те з парадним одягом Юрася, якого встиг зненавидіти, з розкішною сукнею його матері, — мені стало так незатишно, як ще не було ніколи. І ялинка, й кімната, й господарі — все стало чужим ворожим. Захотілося раптом додому», де все «своє, близьке і рідне» [5, с. 58].

З інтер'єрних, портретних, психологічних деталей складається картина злиденного побуту сільської вчительки та її синів, рівень життя простого українського народу: «Велика кімната з глиняною долівкою і широкою дубовою лавою під стіною, старенький стіл, етажерка з книжками та зошитами, широке дерев'яне ліжко, де ми спимо втрьох, — оце й усі наші достатки... І пощерблені миски та чашки, і понадкушувано дерев'яні ложки... І зметений до самісінької ручки віник, який не раз танцював на наших спинах...» [5, с. 5, 171].

Важливими засобами екстравертної психологізації постають пейзаж, інтер'єр, що розкривають внутрішній світ людини через змалювання довколишнього середовища. Настрої природи передають почуття героїв. Досить згадати: радісний, акварельно-чистий опис природи, коли діти дивляться через «блакитні кружальця» у вікні «на високі снігові замети, що іскряться під сонцем, на запушені інеем дерева, які немов понадягали теплі хустки, на застигли дими понад хатами» [5, с. 5]; світлий образ будинку — «Він такий же веселий, такий же привітний, як і наша улюблена вчителька. Сяє білими стінами, блакитною й червоною фарбами, потопає в саду» [5, с. 228].

Колір не лише допомагає авторові тетралогії якнайповніше висловити внутрішні думки героїв, а і показати авторське ставлення до

того чи іншого предмету, настрою, події; отже, виконує психологічну функцію. У творі домінують яскраві кольори, за допомогою яких автор виражає любов до прекрасного, до своєї землі (білий, блакитний, світлий). Темні кольори зустрічаються зрідка, здебільшого при зображенні тривоги, страху, чогось печального, важкого. «Темнішають, вдовжуючись, фіолетові тіні попід зметами, а вікна загоряються червоним. Хата теж наповнюється холодними тіннями» [5, с. 5]; «Мідь аж зелена, дерево аж чорне: в них, мабуть, мились ще дореволюційні купці» [5, с. 262]; втома «розписувала схудлі обличчя в землісті кольори, проступала чорними плямами попід очима... з жахом побачив, як по рукаві гімнастерки швидко розповзалася чорна паруюча пляма... І в тому чадному примарному світлові чорніло непорушне тіло сержанта...» [5, с. 305, 310, 307], — усе це відбиває внутрішній світ героя, почуття, переживання, впливає на його емоції, думки.

Засобами втілення психологізму у творі є інтонація, сполучена з мімікою. Під час страшних воєнних подій центральний герой, схудлий і стомлений, після обстрілів ворожими літаками, копаючи окопи, загубив гвинтівку: «...мені вже починав світити трибунал, та командир роти помітив приклад», примусив почистити гвинтівку до останнього гвинтика: «Хай вилиже її язиком!» [5, с. 305]. Міміка, як правило, передає зміну настрою: подив, гнів, радість, страждання, відразу: «аж рота роззявив», «насупившись», «заплющив очі», «враз посерйознішавши», «очі мої лізуть на лоба», «обличчя було запечалене», «оніміло застиг», «засміявся нахабно», «обличчя відразу стало хитре, як у лисиці», «розкрила ротяру», «регоче, аж виляски йдуть». Сумний, веселий, здивований, уважний настрій відображає погляд: «здивовано дивиться», «зиркнула лукаво», «не зводить очей», «дивно подивилася».

Жести видають різні почуття і внутрішні стани: невпевненість, страх, неспокій, обурення або врівноваженість, упевненість, рішучість тощо: «відмахуючись од мене рукою», «несміливо простягаю руку», «ворушив губами», «учитель морщився», «заперечливо мотаю головою», «я почухав потилицю».

У творі за допомогою зовнішніх проявів художньо переконливо постає внутрішній стан персонажів. Скляр «плакав мовчки, без лайки, без слів, і нам моторошно було дивитись, як плаче доросла, стара людина, навіть не витираючи сліз, що зависали на густій щетині, гаряче спалахували поодинокими росинками. Ми відчули, що зробили щось дуже погане, дуже зле, далеке від звичайної помсти» [5, с. 22].

Інтравертна форма психологізму у творі зустрічається рідше і реалізується за допомогою внутрішнього мовлення героя: «мене осяяла думка: Васько втріскався у Ніну! Так ось чому він допитувався, чи люблю я її» [5, с. 239], «мстиво думаю: «Гаразд же, полізеши ти по затвор — я тобі покажу, де раки зимують!» [5, с. 286].

Психологічна точка зору полягає в урахуванні психологічних особливостей свідомості персонажа, його суб'єктивних та об'єктивних поглядів на зображену у творі реальність. Автор майстерно розкриває характер Толика у вчинках, у психологічних реакціях на певні ситуації: «Пам'ятаю, як у моє друге днювальництво, якраз опівночі, коли я куняв біля тумбочки, одчинилися раптово двері і зайшов комбат. Я до того розгубився, що замість доповіді упівголоса — рота, мовляв, спить, і нічого не сталося, ревував на все горло: «В ружийо!» [5, с. 292].

Домінантами твору з психологічного боку є оптимізм і життєлюбство. Для створення цілісного образу автор використовує такі засоби, як діалог, внутрішній монолог, психологічний портрет, мотивація поведінки як вияв характеру, що в кінцевому підсумку працюють на створення цілісної картини внутрішнього світу героїв. Автор не прикрашає своїх персонажів, дуже тонко проникає у їх внутрішній світ, відчуваючи найтонші порухи живої душі, внаслідок чого персонажі постають перед читачами живими, реальними, змушуючи співчувати їй радіти, потерпати й полегшено зітхати.

Важлива роль у тетралогії відведена стильовій специфіці, як і взаємодії комічного, драматичного. Зміст і форму твору можна вважати гармонійно поєднаними, коли, читаючи його, не помічаєш елементів композиції, коли в тексті органічно чергуються між собою комічне, драматичне і трагічне. Так, засоби творення комічного в циклі повістей стають основою для створення характерів, сюжету, всього ладу тетралогії. Ось чому, малюючи образи простих сільських дітей, А. Дімаров застосовує жартівливі розмовні інтонації, та, хоч і ставить своїх героїв у комічні ситуації, робить це з особливою теплою — так, що все це викликає у читача вогнистий сміх. Автор гумористичних образів симпатизує тим, про кого розповідає. М'який і дотепний гумор наявний у кожній одиниці тетралогії, крім фінальної частини «Замість епілогу. Граната». Толик, якого мати послала по дріжджі, зустрів свого товариша Ванька. Хлопчаки так захопилися копанням криниці, що Толик і забув, за чим ішов до крамниці: «Купити того... Ну, як його...

— Нічого, — втішає мене товариш. — Ти зайди в крамницю, подивишся і зразу згадаєш» [5, с. 27].

От разом і «згадали» та й купили замість дріжджів драже, яке по дорозі додому їли, ще й цілу ватагу хлопців пригостили. Мати заставила Толика повернутися в магазин, обміняти драже на дріжджі і принести здачу. Але кульок був майже порожній. От і «сів під тином і став доїдати драже. Мусив засолодити душу, бо все одно мама битиме» [5, с. 28].

А ось інша історія: Толик, Микола, Ванько і Сонька бавилися біля річки та й «вполювали» найкращого сизо-зеленого качура діда Стратона, якого з усіх дорослих діти боялись найбільше. Щоб дід не знайшов качура, вирішили його закопати та ще й похорон влаштували:

«Господи помилуй! Господи помилуй! Господи помилуй! — наслідуючи попа, вимахував кадиллом Микола. — Упокой, господи, раба божого качура, що погиб наглою смертю, переставився-а! А-амі-інь!»

На другий день розгнівані батьки справляли нам «поминки». ... ми голосили так, що чув, мабуть, не тільки дід, а й померлий наглою смертю качур» [5, с. 29].

Без сміху не можна читати розповідь «Така моя доля», в якій дитяча допитливість привела Толика в курник, де він у чистих штанцях «з усього маху всівся в решето» з яйцями. «Застріляли, давлячись, яйця, чвиркнули в усі боки перемішаним білком і жовтком та ще якимось чортвинням...» [5, с. 32].

Граючись у жмурки Толик, так перелякав тітку Одарку, що вона «до самої смерті твердила, що на власні очі бачила чортяку:

— Отаке мале, як моя Сонька, морда ж чорна, як у арапа! Ще й гавкає собачим голосом» [5, с. 37].

Сюжетні епізоди переплітаються з авторськими іронічними відступами — «Стояв і гірко роздумував, чого воно так діється в світі, що де яка халепа не вилупиться, обов'язково я мушу вскочити в неї» [5, с. 33]. Або: «дядько, впіймавши в саду чи на городі непрошеного гостя, в першу чергу одбирає картуз: єдиний на селі документ, який засвідчує особу господаря... Кажуть, що кропивою лікують од ревматизму. Якщо це так, то я не захворю на ревматизм, поки й житиму» [5, с. 91, 93].

Жива мова твору насичена яскравими порівняннями: гарбузи — «величезні, як кабани», м'ячі — «твердючі, як камінь, важкі, як свинець», «почервонів, як буряк», трава — «немов оксамитова», «Микола

ревів, як бугай... витирав червоні, як у зайця, очі», «Стара доти дибала стежиною, поки й улізла в ту смолу, як муха в мед».

Рясніють сторінки повісті й дотепними, інколи іронічно перефразованими приказками, влучними прислів'ями: «хата без вікон — що людина без очей», «макового зерна в роті не мав», «за чим ішли, те і знайшли. За чим стрибали, те і впіймали», «темно, як у негра в пазусі». «Радість, як і біда, приходиться саме тоді, коли найменше чекаєш на неї».

Для підсилення комічного ефекту автор використовує своєрідні лексичні поєднання: «викохались гарбузи», «зазеленіли од заздрощів», «носили синці». Важливу стилістичну роль у творі відіграють діалектизми, архаїзми, («чумарка», «клуня», «крамар», «харцизяка», «цеберка», «монягись», «витикається», «ськаються»).

Для відтворення певної картини, для впливу її на уяву читача, його почуття, емоції автор увів значну кількість фразеологізмів, за допомогою яких посилюється комізм, загострюється сатиричне спрямування: «*До нових віників пам'ятатиме!*», «*Дасть лупки*» [5, с. 21], «Проклятий тин вчепився у мене, як у *грішну душу*» [5, с. 23], «Тільки дивися, щоб *одна нога була тут, а друга — там!*» [5, с. 25], «Ну, досить, а то в мене *голова починає розвалюватись*. Ти довго будеш на *моїх нервах грати?*» [5, с. 44], «...не втримався від спокуси *віддати зуб за зуб...* — А ти, *тряся твоїй матері, сто чортів тобі в печінку*, і не попадайся! — Спіймаю — *сім шкур з тебе спуцу*» [5, с. 49, 50], «...мене наче *корова язиком слизала*» [5, с. 53].

Зовсім інші засоби комічного вживає А. Дімаров, коли зображує «божу людину», тітку Васютиху, Домну Данилівну та інших. Тут панують нещадна сатира і дотепне висміювання. Письменник не симпатизує героям, а обурюється, засуджує і викриває істотні недоліки персонажів: «Божа людина», голосно плямкаючи, одірвалася від полумиска, витерла пальці об бороду. Щоки її залисніли, жваві меткі очі вмиг обігли жінок і нас, припишклих та трохи настраханих. ... дядько, переконавшись, що я добре навчився брехати, подвоїв мені плату» [5, с. 45, 48].

Надаючи створюваним образам гумористичного колориту, письменник вживає прикметники, що передають надмірно виражену якість, її строкатість: Васютиха — «кремезна тітка з червоним обличчям, з ласкавим, аж солоденьким, голосом» [5, с. 71], яка постійно згадує бога (дай їй, боже, здоров'я та щастя; щоб, борони боже, чого з

ним не сталося) та розповідає, яка вона хороша: «Еге, еге, я така: своей пропадає, а за чужим уже догляну!» [5, с. 72].

Те, що заслуговує на гнівний осуд, автор показує у перебільшено смішному вигляді. «У дядька Матвія був найвищий пліт, найзліший собака, найважчий кийок і найсмачніші в саду яблука. Іще дядько Матвій мав найбільші, з лопату, долоні із зашкарублюю, як тертушка, шкірою, і грубезний голос» [5, с. 90]. Словами з негативним оцінним забарвленням змальовано образ голови ССТ — «пісний на вид чолові'яга, що його люто ненавиділи всі парубки та дівчата нашого села. Він так і пас, хто з ким стоїть, хто кого проводить з клубу, а потім доносив батькам» [5, с. 94].

Для підсилення експресивно-іронічного ефекту використано не лише зовнішню характеристику героїв, а й їх вчинки. «Трицько, менший син глухонімого чоботаря, точнісінька копія батька: такий же довгорукий, кремезний ...він вискочив із двору та й наплював у відра... Захотів та й плюнув! От захочу — ще наплюю! ...засміявся нахабно і знову чвиркнув у відро» [5, с. 105]. «Юрась стояв навпроти нас, закопилівши губу... видер у мене пряник, та побачивши, що він надкушений, ще дужче закричав, затупотів ногами, затріпотів руками. Юрко кричав як недорізаний» та ще й тата називав «папою наче хліб» [5, с. 58].

Викривально-саркастичні інтонації лунають у творі «Проводи», де Дімаров осудливо висміює підлабузництво, засуджує чиношанування. Зображуючи один із типів призовника, не дає йому ім'я, називає його «підлабузник, що біля помкомвзводу увивався... лакуза... мало не хвостом вимахує. — Лягайте, товаришу командир, я вам спину помию!» [5, с. 262].

Навіть змальовуючи трагічні події, прозаїк раз у раз вдається до гумору. Коли розпочалася війна, «ми копали траншеї і зазрили іншим взводам, у яких були низькорослі командири, бо наш лейтенант, мов навмисне, був на всю роту найвищим і траншею нам доводилося копати найглибшу» [5, с. 304]; «Війна починала здаватися нам звичайними маневрами, де поки живі довоюють, «мертві» вже й вершечки позлизують і лежать в холодочку, блаженно дрімаючи» [5, с. 306].

Драматична напруженість подій у тетралогії відтворена через трагічні ситуації, в яких перебували бійці. Адже трагічне суперечить людській природі, воно приголомшує, до нього не можна звикнути. Коли налетіли німецькі літаки, «ми тулилися спинами до глиняної

стіни, тряслися разом із нею, а зверху.. гухало, й бабахало, й вищало, й ревіло. Хіба хто з нас міг думати, що війна може бути такою! ... Ми намагалися не дивитись на вбитого, але це мало нам помагало» [5, с. 310].

Драматизм посилюється натуралістичним показом страждань: *через втому*, наприклад: «Втома накопичувалася в наших тілах з дня у день, з ночі в ніч. Ми були отруєні втомою» [5, с. 305]; *через спрагу* — «Я повзав і повзав, купаючи обличчя в росі, я хапав її, спивав, злизував, полоскав потріскані губи... Боявся, що ось сонце підніметься вище і сп'є всю росу» [5, с. 318]; *через біль* — фізичний та душевний: «Сковану.. руку пекло все дужче і дужче — вогонь уже повз по плечу, розливаюся по тілу. Хотілося здерти бинти, щоб хоч трохи остудити руку, або й зовсім одірвати її — позбутися нестерпної муки. Я іноді не витримував і стогнав: од болю, од гострого жалю до себе» [5, с. 314]; «Тремтів усім тілом і плакав. І то були мої перші й останні за всю війну сльози» [5, с. 319].

Трагізм війни відчули на собі не лише люди, але й природа: «Річка мерехтіла, блищала, горіла. Нещадне літнє сонце висвітлювало її всю... пересохла паліччя тріщало, мов навіжене. Досі затишна, мирна земля, що дихала сном і спокоєм, враз затрусилася, заклекотала, забухала...» [5, с. 307, 309].

За допомогою метафор, епітетів, порівнянь та інших художніх тропів автор поєднує трагічне з комічним: «У лівій руці моїй, міцно затиснена, дрімала граната. Ба, ні — не дрімала! Весь час насторожена, весь час напружена, націлена на вибух, вона тисла і тисла мені на долоню...», «ми сипонули... в пшеницю», «Смачно і збуджуюче запахло порохом... а хрестики (ворожі літаки) сунули й сунули» [5, с. 314, 309].

Трагічною в творі є не лише війна, а й доля голодних дітей, які залишилися без батька та дуже боялися смерті матері. Зображення у творі страху, нелюдської втоми, голоду та болю, важких людських втрат — усе це свідчить про трагічні сторінки історії нашої країни, про які йдеться у тетралогії у гумористичному ключі. Автор довів, що розгубленість, страх, крик пораненого, що ранять людську душу, не ламає людину, а підносить її вище у боротьбі за добро та справедливість.

Проаналізувавши повість-тетралогію А. Дімарова «На коні і під конем», доходимо висновку, що твір вирізняється такими рисами, як автобіографізм, глибокий психологізм. Фрагментарність твору зу-

мовляються авторською концепцією, акцентуванням уваги на характері, внутрішньому світі персонажів. Автор іде шляхом переборення дистанції між героєм, автором і читачем.

Більшість композиційних компонентів тетралогії — це розповіді головного героя про пригоди, які відбуваються з ним під час навчання в школі або під час канікул. Повість приваблює читача захоплюючим та динамічним сюжетом, завдяки якому у хронологічній послідовності розкрито художню біографію головного героя, яка асоціюється з образом автора-оповідача. Майстерне, правдиве відтворення особливостей поведінки, мови персонажів, жестів і міміки робить кожен образ художньо переконливим, чому сприяє й індивідуальність авторського стилю, яка характеризується яскравою предметністю зображення, точністю, красою, гармонійністю висловів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бахтин М. М. Вопросы литературы и эстетики / М. М. Бахтин. — М. : Художественная литература, 1975. — 504 с.
2. Галич О. Теорія літератури : підручник для філолог. спец. вищих навчальних закладів / Олександр Галич, Віталій Назарець, Євген Васильєв ; за наук. ред. Олександра Галича. — К. : Либідь, 2001. — 488 с.
3. Гуменюк Н. Анатолій Дімаров на Волині став націоналістом / Надія Гуменюк // Волинь. — 2012. — 17 травня. Електронне видання № 1383.
4. Дімаров А. У моїх книгах переважають бувальщини [Електронний ресурс] / Анатолій Дімаров. — Режим доступу: <http://www.litakcent.com/2010/02/22/>.
5. Дімаров А. На коні й під конем : повість / Анатолій Дімаров. — Х. : Фоліо, 2009. — 319 с.
6. Дімаров А. А. Прожити й розповісти. Повість про сімдесят літ / А. А. Дімаров ; передм. М. Слабошпицького. — К. : Дніпро, 1998. — 296 с.
7. Жулинський М. Він залишив нам правду про ХХ століття. Новітня українська історія очима Анатолія Дімарова [Електронний ресурс] / Микола Жулинський. — Режим доступу: <http://m.day.kiev.ua/uk/article/ukrayina-incognita/vin-zalishiv-nam-pravdu-pro-hh-stolittya>.
8. Костенко А. Своя дорога, свій голос / Анатоль Костенко // Дніпро. — 1972. — № 6. — С. 126–128.
9. Ленська С. Дитячий світ Анатолія Дімарова (за повістю «На коні і під конем» / Світлана Ленська // Укр. літ. в загальноосвіт. шк. — 2007. — № 5. — С. 46–49.
10. Погрибный А. Нужны ли детям испытания? / Анатолий Погрибный // Радуга. — 1982. — № 8. — С.151–153.

11. Саєнко В. Жанрова своєрідність «Повісті про сімдесят літ» Анатолія Дімарова. Сучасна українська література : компендіум / Валентина Саєнко. — Одеса : Астропринт, 2014. — 352 с.
12. Сиротенко В. Авторська позиція в повістях А. Дімарова / Валерій Сиротенко // Радянське літературознавство. — 1985. — № 8. — С. 55–60.
13. Шевченко А. Квіти для Анатолія Дімарова / А. Шевченко // Дивослово. — 2007. — № 5. — С. 28–29.
14. Яценко Т. Особливості вивчення повісті А. Дімарова «Блакитна дитина» в 7 класі / Таміла Яценко // Українська мова та література в школі. — 2006. — № 2. — С. 36–42.

ХУДОЖЕСТВЕННОЕ СВОЕОБРАЗИЕ ПОВЕСТИ-ТЕТРАЛОГИИ А. ДИМАРОВА «НА КОНЕ И ПОД КОНЕМ»

Татьяна Соцкая, методист

*Дом детского и юношеского творчества
Ильичевского городского совета Одесской области*

Статья посвящена анализу веселых и оптимистических, блестящих по форме, глубоких по содержанию произведений «детского» цикла Анатолия Димарова, активно резонирующих в духовном пространстве не только Украины, но и далеко за ее пределами. Именно поэтому специальное изучение творчества известного писателя — волшебника украинского Слова — в таком сегменте, как тетралогия «На коне и под конем», заслуживает специального изучения. Внимание сосредоточивается на выяснении своеобразия художественного мышления автора, наблюдениях над стилевой спецификой, жанровыми и композиционными особенностями.

Ключевые слова: повесть-тетралогия, жанровые и композиционные особенности, формы психологизма, стилевая специфика.

TETRALOGY «ON THE HORSE AND UNDER THE HORSE» BY A. DIMAROV: UNIQUENESS OF ARTISTIC PALETTE

Tetyana Sotska, educator

*Children and youth arts center of Illichivsk city council in Odessa region,
Ukraine*

The article analyses funny and optimistic, splendid both in form and plot pieces of writing by Anantolit Dimarov from his literary cycle devoted to children, which is popular not only in Ukraine, but far beyond its borders. It seems logical that tetralogy «On the horse and under the horse» of such a prominent writer, the wizard of a Ukrainian word, is worth studying in a special way. The researcher's attention concentrates on finding out peculiarities of the author's creative thinking, defining the style, studying key elements of genre and composition, investigating forms of psychologism (extrovert and introvert). The

value of the writer's literary heritage is rooted in critical and realistic depiction of Soviet time and present day, in depicting spiritual wealth of people, uncompromising attitude of people to injustice and humiliation of human dignity under conditions of the totalitarian society. Fragmentary composition of the piece of writing under discussion — «On the horse and under the horse» — complies with the impressionist style of the writer and serves to depict the process of coming of age and becoming a personality for the character with autobiographic traits. The writer chose the brightest episodes and the most characteristic events of his real life, rethought them artistically and used as a material for his peace of writing. Those moments and images that the writer remembers the most vividly he depicts not only sincerely, whole-heartedly and with great sense of humour, but also aesthetically immaculate. Adventures in the tetralogy follow in close succession and personalities of main characters unfold through these adventures. Memory in this story is the magical bridge, connecting the author and the character in the environment of the epoch. The subject matter of a peculiar research, conducted by the writer in his book, is a human soul, its state and activity under these or those circumstances. The author managed to use his reach reserve of observations, reflections and impressions. To create realistic, impressive characters the author used such methods as dialogue, stream of consciousness, psychological portrait, actions and behavior motivation, which all work to create a comprehensive picture of the characters inner world.

Key words: tetralogy, peculiarities of genre and composition, forms of psychologism, unique character of writing style.

REFERENCES

1. Bakhtyn, M. M. (1975), *Voprosy lyteratury y estetyky*, Khudozhestvennaya lyteratura, Moscow [in Russian].
2. Halych, O. Nazarets', V. and Vasyl'yev, Ye. (2001), *Teoriya literatury : high school textbook*, Lybid', Kyiv [in Ukrainian].
3. Humenyuk, N. (2012), *Anatoliy Dimarov na Volyni stav natsionalistom*, *Nezalezhna hromads'ko-politychna hazeta «Volyn'»*, 17 travnya : Elektronne vydannya #1383 [in Ukrainian].
4. Dimarov, A. (2015), *U moyikh knyhakh perevazhayut' buval'shchyny* : <http://www.litakcent.com/2010/02/22/> [in Ukrainian].
5. Dimarov, A. (2009), *Na koni y pid konem : povist'*, Folio, Kharkiv [in Ukrainian].
6. Dimarov, A. A. (1998), *Prozhyty y rozpovisty. Povist' pro simdesyat lit*, Dnipro, Kyiv [in Ukrainian].
7. Zhulyns'kyy, M. (2015), *Vin zalyshyv nam pravdu pro XX stolittya. Novitnya ukrayins'ka istoriya ochyma Anatoliya Dimarova*: <http://m.day.kiev.ua/uk/article/ukrayina-incognita/vin-zalishiv-nam-pravdu-pro-hh-stolittya> [in Ukrainian].
8. Kostenko, A. (1972), *Svoya doroha, sviy holos*, Dnipro, no. 6, pp. 126–128 [in Ukrainian].
9. Lens'ka, S. (2007), *Dytyachyy svit Anatoliya Dimarova (za povistyu «Na koni i pid konem»*, *Ukr. lit. v zahal'noosvit. Shk.*, no. 5, pp. 46–49.

10. Pohrybnyy, A. (1982), Nuzhny ly detyam uspytanyya?, Raduha, no.8, pp.151–153.
11. Sayenko, V. (2014), Zhanrova svoyeridnist' «Povisti pro simdesyat lit» Anatoliya Dimarova. Suchasna ukrayins'ka literatura : kompendium, Astroprynt, Odesa [in Ukrainian].
12. Syrotenko, V. (1985), Avtors'ka pozytsiya v povistyakh A. Dimarova, Radyans'ke literaturoznavstvo, no.8, pp. 55–60.
13. Shevchenko, A. (2007), Kvity dlya Anatoliya Dimarova, Dyvoslovo, no.5, pp. 28–29.
14. Yatsenko, T. (2006), Osoblyvosti vyvchennya povisti A. Dimarova «Blakytna dytyna» v 7 klasi, Ukrayins'ka mova ta literatura v shkoli, no. 2, pp. 36–42.

Стаття надійшла до редакції 1 жовтня 2015 р.